

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armağanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

MANAS DESTANI'NDAKİ KADIN ADLARI İLE İLGİLİ BİR DENEME

Prof. Dr. Umay GÜNAY*

Her kültürde özel isimler önem taşır. Her dil ve kültürü temsil ettiği kabul edilen insan isimleri vardır. Hans ve Helga'nın Almanları, Mary ve John veya Johnny'nin İngiliz ve Amerikalıları, Jack ve Janne Marie'nin Fransızları, Nataşa ve Ivan'ın Rusları, Ayşe ve Mehmet'in Türkleri çağrıştırmaları gibi. Her milletin belirgin kişilik özellikleri bu isimlere yüklenmiştir. Bir kişiyi, bir yeri, bir hayvanı, bir bitkiyi, bir nesneyi isimlendirirken insanlığın ortak geçmişi kadar her kültürün kendi anlamlar/değerler/kurallar bütünü ve tarihi geçmişi de belirleyici rol oynar.

Hayatı çeşitli görünüm, algılama ve yorumlarla tekrar yaşatan, nakleden ve kurgulayan edebî eserlerde de isimlendirme önem taşır. Bazı yazarlar sıradan ve en çok kullanılan özel isimleri tercih ederler. Böylece anlattıklarının daha inandırıcı olduğunu düşünürler. Bazı yazarlar karakterlerinin niteliğine göre yeni isimler yaratmanın, bazıları ise karakterin belirgin bir özelliğini ifade eden adlar vermenin daha uygun olduğunu düşünürler.

Türklerde isim koyarken etkili ve belirleyici olan gelenek, görenek, kabul ve psikolojik etkenler çeşitli araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir¹. Edebî eserlerdeki özel isimlerle ilgili düzenli, karşılaştırmalı tahlil ve tesbitler yapılmamıştır. Böyle bir çalışmaya edebiyatımızın başlangıç eserleri olan destanlardan başlamanın kronolojik ve kültürümüzün iç dinamikleri açısından da anlamlı olacağı görüşündeyim. Bu sebeple bu bildiride Manas Destanındaki kadın isimlerini tanıtop değerlendirmeğe çalışacağım.

Manas Destanında erkek karakterlerin yanında kadın karakterler de yer almaktadır. İnsanlık tarihinin başlangıcından XX. yüzyıla kadar bütün dünyada cinsiyete göre işbölümü yapıldığı için kültürel değerler, sosyal kabuller ve protokol da buna göre şekillenmiştir. Erkekler dış dünya ile ilgili faaliyetleri üstlenmişlerdir. Kadınlara ev içi faaliyet ve aile ilişkilerini düzenleme gibi sınırlı görevler verilmiştir. Bu iş bölümü

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Sedat Veyis Örneç, Türk Halkbilimi, Ankara 1977; Laszlo Rasony, "Türklükte Kadın Adları", Belleten 1963, s. 63-88.

sonucunda kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyetlerde görev alıp kendilerini geliştirme, kanıtlama ve üretken olma şansından mahrum oldukları için annelik dışında hayatın bütün alanlarında ikinci derecede rol almışlardır veya bazı alanlarda hiç varlık gösterememişlerdir. Bazı çağ ve bazı topluluklarda değişen oranlarda kadınların yeteneklerinin ve zekâlarının erkeklerden geri ve az olduğu kabul edilmiş ve bugün de bir ölçüde bu anlayışın etkili olduğu toplumlar veya guruplar bulunmaktadır. Bu sebeble, sanatta, bilimde, edebiyatta, politikada öncü durumda ve eser sahibi kadın sayısı pek azdır, bazı alanlarda hiç yoktur. Türk toplumunda özellikle islâmiyet öncesinde bu yaklaşımın çok katı olmamasına rağmen bütün dünyada olduğu gibi hayatın aksi olan edebî eserlerde kadınlar dâima ikinci derecede, erkeğin hayatı içinde veya yanında oynadığı role veya erkeğin onlara verdiği değere göre belirlemekte ve tanıtılmaktadırlar. Bir erkek her çağda bütünüyle kendi yetenek, faaliyet ve birikimlerine, başarı ve başarısızlıklarına göre değerlendirilmiş ve değerlendirilmektedir. Kadınlar ise baba, koca, oğul veya erkek kardeşinin statüsüne göre değerlendirildikten sonra kişisel nitelikleri söz konusu edilebilir. Bir kadın tek başına toplum içinde varolamaz. Bağlı olduğu erkeğin yaşama alanı içinde kendini gerçekleştirebilir ve üretken olabilir. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kadınlar kendi adlarına varolabilme imkânı buldukça sanattan edebiyata, bilimden teknolojiye kadar dış dünya ile ilgili çalışma alanlarında başarılı ve aynı zekâ seviyesindeki erkekler kadar üretken olabileceklerini göstermişlerdir. Ancak, sorumlulukta ve imtiyazda eşitlik anlayışının bütün toplum ve kesimlerde egemen olabilmesi daha zaman alacaktır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yer yer erkeğin üstünlüğü anlayışının hakim olduğu kabul ve yaklaşımlar halâ bazı kesimlerde oldukça etkilidir.

Manas Destanını incelediğimizde kadın karakterlerin yukarıda açıkladığımız anlayışa uygun olarak erkek kahramanların hayat ekseninde ortaya çıktıklarını görüyoruz. Manas Destanında tesbit ettiğimiz kadın karakterler Manas’ın ve onunla çeşitli biçimlerde ilişkide olan diğer erkek karakterlerin annesi, eşi, kızı, gelini veya kız kardeşidir. Manas Destanında, erkek destan karakterlerinin kadınlarla akrabalık veya aşk dışında arkadaşlık, düşmanlık veya iş üretme şeklinde cinselliğe dayanmayan insanî ilişkileri yoktur. Bu, o çağların bütün dünyadaki yaygın ve doğal kabul ve anlayışıdır. Erkeklerle ait bir dünyanın içinde onların verdiği öneme ve sahip oldukları itibara ve imkâna göre değerlendirilen kadınlardan beklenen vasıflar da erkeklerden farklı ölçülerle belirlenmiştir. Güzellik, eşe sadakat, doğurganlık, ev işlerinde beceriklilik, çevresi ile uyumluluk, itaatkârlık, sessizlik öncelikli vasıflar olarak önem kazanmıştır. Çevresi ile barışıklık dışında bu vasıflardan hiçbiri erkekler için sözkonusu edilmemiştir. Kadınların taşıdığı isimler incelendi-

ğinde bu kabullerin fevkalâde etkili olduğunu görüyoruz. Manas Destanında yer alan kadın karakterler ve isimlerini alfabetik sıraya göre inceleyenler verilen adlarda bu ortak kabullerin ve kadının sosyal hayattaki statüsünün belirleyiciliğini açıkça göreceğiz:

Ak Erkeç: Ak “beyaz”, erke “nazlı”, şımartılarak büyütülmüş çocuk anlamındadır. -ç küçültme ekidir. Beyaz, nazlı küçük çocuk anlamına gelmektedir. Kırgızlar bugün “akerke” kelimesini çocuklara sevgi ifadesi olarak kullanmakta ancak özel ad olarak çocuklara vermemektedirler. Ak Erkeç, Manas’ın düşmanlarından Er Kökçe’nin eşlerinden biridir. Destanda, şöyle tanıtılmaktadır:

Gayet güzel Ak Erkeç
Süslü baş örtüsünü
Aldı başına örttü
Sağ saçını alarak
Sol tarafına bağladı
Sol saçını alarak
Sağ tarafına topladı
Saç örgüsü altınını
Aydın kuyruğuna bağladı
Saç örgüsü gümüşünü
Güneşin ucuna takdı
Yavru köpek gibi salındı
Yavru köpek gibi bağırdı
Gülünce ön dişleri parladı
Nefes alınca miskler saçtı
Kuzular gibi oynadı
Halkalarına saç dolaştı
Han evladı Ak Erkeç²

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi Ak Erkeç’in, Han çocuğu olduğu vurgulanarak kimliği belirtilmekte ve güzelliği anlatılmaktadır. Kadınlar da çocuklar gibi himayeye muhtaç olarak kabul edildiği için, zaman zaman burada olduğu gibi hayvan yavrularına da benzetilerek sevimli oldukları ifade edilir. Manas Destanında hayvancılıkla geçinen göçebe toplumun hikâyesi anlatıldığından gerek erkek gerekse kadın karakterler tasvir edilirken hayatlarının doğal ve çok önemli ve etkili unsurlarından olan hayvanlarla ilgili benzetmeler sık sık kullanılmıştır. Erkek karakterler, arslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı ve güçlü hayvanlara benzetilirken kadınlar burada da görüldüğü gibi genellikle evcil ve güzel kümes hayvanlarına ve sevimli küçük hayvan yavrularına benzetilmiş ve bazen bu benzetmelerle isimlendirilmiş ve sıfatlandırılmıştır. Er Kökçe’nin eşlerinden biri olan Ak Erkeç, nazlı, biraz şımarık, güzel kokan, güler yüzlü, uzun gür saçlı bir güzel olarak anlatılmaktadır. Ak Erkeç, sevgili nazlı çocuk anlamına gelen ismiyle de dâima korunması gerektiğini

² Laya Şapiya, *Manas Destanı*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, 1937.

çağrıştıran güzel bir hanımdır.

Akılay: Akıl ve ay kelimelerinden oluşan bileşik isimdir. Akılı ay gibi parlak, anlamında kullanılan özel isimdir. Akılay adı bugün de Kırgızistan'da kız çocuklarına konulmaktadır. Akılay, Manas'ın üç eşinden savaş ganimeti olarak kazandığı ve evlendiği eşidir. Kıskanç ve kötü kalpli bir kadın olarak tanıtılan Akılay, Manas'ın ölümünden sonra törelere göre kayını Abeke ile evlenir ve Manas'ın Kanıkey'den olan oğlu Semetey'i öldürme planlarında rol alır. Manas'ın babası Yakup Han, Akılay'ı şöyle tanımlamaktadır:

Şu oturan balamın
Damağında mührü var
Kuru dilinde siğili var
Kargışçı balam değil mi?³

Akılay, güzellik ve kadınca meziyetlerin vurgulanmadığı, aklın önemini anlatan bir kadın ismi olarak görünmektedir. Yukarıdaki Yakup Han'ın tasvirinde ise sürekli beddua eden ve kötü sözler söyleyen olumsuz bir karakter olarak tanımlanmaktadır. Manas'ın kırk çorosu ile birlikte Kalmukların arasına gitmek istediğinde eşleri Kanıkey ve Akılay, yılın uğursuz olduğunu söyleyerek Manas'ı uyarırlar, gitmemesi gerektiğini söylerler. Manas, iki eşini de dinlemez, kızar ve onlara kamçı ile vurur. Manas'ın hırçınlığına rağmen Kanıkey tehlikelerden korunması için Manas'a bir takım pratikleri hatırlatarak hayır dualar ederken Akılay sürekli beddua eder. Destanda Akılay hırçın bir kadın olarak tanıtılmaktadır.

Ak Kanış: Ak "beyaz", kanış veya ganış "kız", kelimelerinden oluşmuş beyaz kız anlamında bir kadın ismidir. Destanda Alman Bet'in aşık olduğu Altın Ay'ın annesi olarak tanıtılmaktadır:

Memesi sütlü kuru (zayıf) ingen (yavrulmuş dişi deve)
Ak Kanış anan değil mi?⁴

Türk güzellik anlayışı içinde beyaz tenli olmak güzelliğin temel şartlarından biri olarak kabul edilir. Burada Ak Kanış (beyaz kız) güzelliği ve temizliği temsil etmek üzere verilmiş bir özel addır. Ak Kanış tanıtılırken doğurganlığı ve çocuğunu emzirmesi vurgulanarak anne kimliği ön plâna çıkartılmıştır. Bu gün Kırgızlar arasında bu isim "Ak Ganış" telâffuzu ile kullanılmaktadır.

Ak Saykal: Ak "beyaz", saykal "ince işlenmiş taş" anlamına gelen kelimelerden oluşmuş özel kadın adıdır. Kırgızistan'da bugün "Ak" kelimesi olmaksızın yalnız "Saykal" şekli ile kullanılmaktadır. Ak Saykal, Manas'ın düşmanlarından Er Yoloy'un eşidir .

³ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlovv Varyantı) Kırgız Kültürü İle İlgili Tesbit ve Tahliller*, Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, s. 141.

⁴ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 141.

Angıçal kızı Ak Saykal
Yoloy'un karısı değil mi ?
Aziz kerim kişiymiş⁵

mısralarında görüldüğü üzere babası ve eşinin adları ile tanıtılan Ak Saykal'ın gâipten haber alma yeteneği de vurgulanmıştır. Ak Saykal da pek çok kadın isminde olduğu gibi güzelliği vurgulayan özel kadın isimlerinden biridir.

Altın Ay: Altın ve ay kelimelerinden oluşan altın gibi parlak ay anlamındaki bu özel kadın adı bugün Kırgızistan'da olduğu kadar Türkiye de dahil olmak üzere bütün Türk dünyasında kullanılmaktadır. Altın kadının değerinin ve temizliğinin, ay ise güzelliğinin sembolü olarak bütün Türk dünyasında kabul görmektedir. Altın Ay, destanda Alman Bet'in görüp âşık olduğu kızdır. Alman Bet, Altın Ay'ı Manas'a şöyle tanıtmaktadır:

Ay Han'ın kızı Altın Ay, töröm,
Onu ver müjdeye, töröm,
Gerçek güzel kişi imiş, töröm,
Akli artık kişi imiş, töröm,
Pek liyâkatli kişi imiş, töröm⁶

Manas Destanında kadınlar ve kızlar da hayvanlar ve diğer mallar gibi savaş ganimeti olarak kabul edilmektedirler. Erkeğin hayat ekseninde yer alan kızlar ve kadınların sosyal statüleri kendi başarı veya başarısızlıklarına göre değil, bağlı oldukları erkeğin başarı veya başarısızlıklarına göre belirlenmektedir. Babası Ay Han savaşı kaybedince Altın Ay'ın çok akıllı ve liyâkatli olması onun savaş ganimeti olmasını engelleyememiştir. Bir kadın için en iyi ödül iktidar sahibi ve zengin bir erkekle evlenmektir. XX. yüzyılın ortalarına kadar bu anlayış genel kabul olarak bütün dünyada devam etmiştir, belirli bir ölçüde hâlâ devam etmektedir.

Ayayım: Ay ve eş anlamına gelen "ayım" kelimelerinden oluşmuştur. Ay gibi eş anlamında bir özel isimdir. Destanda bir kere kullanılmıştır⁷.

Ay Çörök veya Çürök: Ay ve ışık anlamında "çörök", "çürök" şekillerinde telâffuz edilen kelimelerden oluşan "ay ışığı" anlamına gelen bir özel isimdir. "Çürök" kelimesi aynı zamanda dişi yabanî ördek anlamında da kullanılmaktadır. Kazak ve Kırgızlar arasında kaz ve ördek güzel olarak kabul edildiği için edebî eserlerde kadın güzelliği sıkça kaza ve ördeğe benzetilerek ifade edilmektedir. Ay Çörök, bugün de

⁵ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 142.

⁶ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 142.

⁷ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 464.

Kırgızistan'da kullanılan isimler arasında yer almaktadır.

Ay Çörök, destanda Manas'ın oğlu Semetey'in eşi ve Seytek'in annesidir. Destanda şöyle tanıtılmaktadır:

Yanında otuz kız tutar
Kırk yiğit nöbetçi tutar
Oyunlara başlamıştır
Güreşçi gibi çıkmıştır
Yelegi omzuna atıp
Bir ip gibi kıvranmıştır
Kuş gibi sallanmıştır
Tilki gibi ötmüştür⁸
Akının kızı Ay Çörök Misafirliğe gitmez
Akının kızı Ay Çörök
Maharette seçmedir
Zekilikte seçmedir
Sönmüş ateşi yakar o
Akının kızı Ay Çörök
Ölen canı diriltir
Kökçönün oğlu Ümütöy
Ay Çörök'ün nişanlısı⁹

Ay Çörök, yukarıdaki tasvirlerde görüldüğü üzere hem becerikli, akıllı ve kahraman hem de çok güzel bir kızdır. Semetey, onu görmeden anlatılanları dinleyerek âşık olmuş, nişanlısından ayırarak evlenmiştir. Ay Çörök, Semetey'in öldürülmesinden sonra onun düşmanları ile mücadele edecek ve intikamını alacak kadar cesaretli, oğlu Seytek'i bir kahraman olarak büyütecek kadar da becerikli bir kadın karakteridir. Ay Çörök, oğlunu öldürmeğe kalkan yeni eşi Er Kuyaş'a: "Eğer oğlumu öldürürsen, kuğu biçimine girer, babam Akın Han'a giderim. O zaman gününü görürsün" der¹⁰. Güzelliği kadar döneminin olumlu insanî vasıflarına sahip örnek insan tipini temsil etmektedir. Ancak eşi öldükten sonra bu vasıflarını kullanarak ailesini korur. Baba veya eş hayatta iken kadınlar dış dünya ile ilgili faaliyet ve mücadelelere aktif olarak katılamazlar. Türk tarihinde, destan ve masallarında kadınların, hükümdarlık dahil benzeri aktif görevlere gelmeleri ve sosyal hayat içinde aktif rol oynamaları hayatları içindeki birinci derecedeki erkeğin ölümü veya esareti gibi yokluğu hallerde görülmektedir. "Ay Çörök" adı da pek çok kadın adı gibi kadının güzelliğini ve sevimliliğini ifade eden ay ışığı kadar güzel anlamında verilen isimlerden biridir.

Buday Bek: Buğday ve sağlam anlamındaki Bek kelimelerinden oluşmuş bir özel isimdir. Çocukları yaşamayan ailelerin çocuklarının ya-

⁸ Laya Şapiya, *Manas Destanı*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Mezuniyet Tezi. 1937, s. 358.

⁹ Laya Şapiya, a.g.e.

¹⁰ Laya Şapiya, a.g.e.

şaması için büyüsel içerikli olarak seçtikleri isimlerdendir. Çocuğun buğday gibi dayanıklı ve uzun ömürlü olması dileğiyle seçilmiştir. Tarihi dönemlerde kullanılan bu isim günümüzde kullanılmamaktadır. Er Kökçe'nin eşi olan Buday Bek, destanda şöyle tanıtılmaktadır:

Kar üstüne kar yağsa
Kardan apak eti var.
Kar üstüne kan damlasa
Kardan kızıl yanağı var,
Ködörü (Tilkiye benzer yabanî hayvan) gibi titiyor,
Enik gibi çıngıldıyor
Sülöösün (vaşak) gibi gerilip, söyleyeceği söze erinip
Gülse kürek gibi dişi parlıyor,
Kıpırdasa güzel kokan
Deri kokulu Buğday Bek¹¹

Buday Bek, göçebe ve hayvancılıkla geçinen bir topluluğun güzellik ölçülerine göre tasvir edilmiştir. Bu tasvir, kadın için öncelikli vasıfın bütün dünyada olduğu gibi bu destanda da güzellik olduğunu vurgulamaktadır.

Çırçrı: Yol, iz, patika ve yol bulan, izleyen anlamlarına gelen bu kelime destanda Yakup Han'ın eşinin adıdır. Çırçrı, Kırgızistan'da bugün de özel isim olarak kullanılmaktadır. Radlovv'un yayınladığı varyantta Manas'ın doğumundan sonra Çırçrı, "Bağdı Döölöt" sıfatıyla anılmaktadır. Bağ, "baht, talih", Döölöt ise "devlet" kelimelerinin Kırgız Türkçesindeki telaffuzlarıdır. 14 yıl sonra pek çok adaklarla ve dileklerle anne olan Çırçrı'ya talihli, devletli anlamında verilmiş bir unvan olduğunu düşünüyorum. Bugün bu ismin Kırgızistan'da özel kadın ismi ve Manas Destanının diğer bazı nüshalarında Yakup Han'ın diğer eşinin adı olarak kullanılması bu ilk örneğin etkisiyle ortaya çıkan kabul ve çeşitlenmeler olabilir görüşümdedir. Destanda Çırçrı ile ilgili değerlendirme, eşi Yakup Han'ın dilinden yapılmaktadır:

Çırçrıyı alalı
Ben bir çocuk öpmedim
Çırçrı saç taramadı
Allaha tövbe edip
Hiç işime bakmadı
Belini sıkı bağlamadı
Bana oğul doğurmadı
Çırçrıyı alalı
Öldü tam ondört sene
Elmalıkta yuvarlanmadı
Kaplıcada gece yatmadı
Kısırlıktan kurtulup kutsal yol bulmadı

¹¹ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlovv Varyantı) Kırgız Kültürü ile İlgili Tesbit ve Tahliller*, Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi. s. 145.

Ey Allahü Taalâ kendini bana yar et
Çırçı'nın rahminde bir erkek evlât var et"¹²

Yukarıdaki ifadede görüldüğü üzere Manas'ın annesi Çırçı, önce çocuk sahibi olmadığı için eşine karşı görevini yerine getirmemiş ve çocuk sahibi olmak için çaba bile harcamamış bir kadın olarak tasvir ediliyor. Manas'ın doğumundan sonra ise sıklıkla "Bay biç" ve "Bağdı Dölöt" sıfatlarıyla saygı ile anılıyor. Manas'ın ölümünden sonra doğan torunu Semetey ve gelini Kanıkey'i düşmanlarından korumak üzere ormana kaçırır ve orada saklar. Manas destanında Çırçı ile Kanıkey arasındaki dayanışma gelin kayınvalide ilişkisinin güzelliğine örnek olacak niteliktedir. Manas'ın ölümünden sonra bütün itibarını yitiren Çırçı gelini Kanıkey ve kızı Kardıgaac ile birlikte çok büyük sıkıntılara göğüs gerer. Gelinine torunu Semetey'i büyütmede ve korumada destek olarak örnek ve fedakâr anne kimliği ile destanda belirgin bir karakter olarak görünür. Gelini Kanıkey ile ilişkileri tam bir ana evlât dayanışmasını, sevgi ve güveni yansıtmaktadır.

Çaçıke: Kısa, küçük saçak anlamındaki bu kelime Kırgızlarda eskiden beri özel kadın adı olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. Manas Destanında, Semetey'in savaşlarından birinde ganimet olarak kazandığı ve Kül Çora'ya verdiği kızın ismi olarak bir kere geçmektedir:

Koylu malın ak taşında
İhtiyar kızı Çaçıke'yi
Yakalayıp alıp çıktığında
Bana vermeyip sana vermiş¹³

Kanıkey: Kanıkey, Kırgız lehçesinde pis, kirli, pasaklı anlamına gelen bir kelimedir. Bu destanda olduğu gibi bugün de kız çocuklarına isim olarak verilmektedir. Destanda Kanıkey'e bu ismin neden verildiği açıklanmamakla beraber, Türk ad verme âdetleri içinde bu türlü olumsuzlukları ifade eden adlar çoğunlukla büyüsel içerikli olarak çocuğu kötü ruhlardan korumak üzere verilmektedir. Çocukları yaşamayan âileler bu çocuk kirli, pasaklı, pis diyerek kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanırlar. Kanıkey'e de bu isim yaşaması için ve kötü ruhlardan korunması için verilmiş olmalıdır.

Kanıkey, destanda önce Demir Han'ın sevgili ve değerli kızı ve destan kahramanı Manas'a lâyık meziyetli bir gelin adayı olarak tanıtılmaktadır: " İl içinde çok sözü geçen gök sakallı Mengdi Bay isimli bir kişi vardı. Mengdi Bay bir gün Manas'ın babası Yakup Han'a gelerek şunları söyledi: Temir Han isimli bir han vardır. Yemeğinde tuzu çok, zengin bir insan. Temir Han'ın Kanıkey adlı bir kızı var, bu kızın kolları adeta

¹² Laya Şapiya, **Manas Destanı**, İ Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Mezuniyet Tezi, s. 1.

¹³ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 149.

zırh gibidir. Bence Manas'a tek lâyük kız bu olsa gerek, gel bu kızını isteye-
lim"¹⁴. Yakup Han, Mengdi Bay'ın teklifini uygun bulur ve Kanıkey'i is-
temek üzere onu Temir Han'a gönderir. Burada, evlilik kararlarında er-
keklerin söz sahibi olduğunu Manas'ın annesinden görüş alınmadığını gö-
rürüz. Destandaki diğer örneklerde de oğulların ve kızların evlilikle-
rinde karar ve söz hakkı babaların olmaktadır. Annelerin ve gençlerin
görüşlerine müracaat edilmediği anlaşılmaktadır. Temir Han, Kanıkey'i
istemeğe gelen Mengdi Bay'ı muhatap kabul etmez ve şöyle cevap verir:
"Benim kızımı isteyecek kişinin sol yanında yoldaşları sağ yanında yi-
ğitleri bulunmalıdır. Yakup Han'ın eğer böyle yoldaş ve yiğitleri varsa,
başına giyecek börtü varsa, etrafında gözü pek alpları varsa, kuvveti ile
gelsin kızımı benden istesin"¹⁵. Yakup Han hazırlanır ve Temir Han'a gi-
der ve söze şöyle başlar:

Pek münevver pek yüksek
Kulağı altın küpeli
Ben kayınbabası ağzından
Meth edilmeye pek yakışan
Bana lâyük gelin olan
Kanıkey adlı bir kızın varmış¹⁶

Manas'a Kanıkey'den daha münasip bir kız bulamadığını söyledik-
ten sonra: "Tuzunu gel pahalı sat, kızını Manas'a vaat et"¹⁷ der. Temir
Han ise şöyle cevap verir:

Biricik kızım Kanıkey
Yalnız bacadan gün gördü
Suyu yalnız evde içti
Seçilmiş atlara bindi
Uzaktan gelme bal yedi
İnce elbise ile rüzgâra çıkmadı
Soğuk nedir hiç bilmedi
Hiç gece kapıya çıkmadı
Dünden kalma yemek yemedi
Biricik kızım Kanıkey¹⁸

Bu tasvirde görüldüğü üzere destanın tamamında da Kanıkey'in ba-
bası tarafından çok sevilen, özenle büyütülen bir evlât olduğunu görüyo-
ruz. Temir Han kızını Manas'a vermeden önce çok düşünür, pek çok şart
ileri sürer. Manas'a karşı duramayacağını anlayınca çaresiz kızını ver-
meğe razı olur. Kanıkey ile Manas birlikte çok mutlu olurlar. Kanıkey'in
gâip bilicilik yeteneği de vardır. Manas, Kalmuklar'ın arasına gitmek is-
teyince ona mâni olmak ister ve şöyle der :

¹⁴ Laya Şapiya, *Manas Destanı*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 1937, s. 93.

¹⁵ Laya Şapiya, a.g.e., s. 93.

¹⁶ Laya Şapiya, a.g.e., s. 93.

¹⁷ Laya Şapiya, a.g.e., s. 94.

¹⁸ Laya Şapiya, a.g.e., s. 94.

Güneşin önünde çok bulut var töröm
 Bu yıl senin doğduğun yıl töröm
 Atlar için bu uğursuz yıl töröm
 Erler için bu uğursuz yıl töröm¹⁹

Manas, Kanıkey ve diğer eşi Akılay'ı dinlemeyerek yola çıkınca Kanıkey, Manas'ın ardından eşine yardımcı olması için Deve Kaldıran Pehlivanı yollar ve şöyle der:

Ak kayada oturuyor de
 Bir ak kısrak kesdirmiş de
 Ak Hüdaya yalvarıyor de
 Pek çok dua ediyor de
 Güvercin görürse tüyünü kessin
 Çok öterse dilini kessin
 Saksığan görürse tüyünü kessin
 Çok öterse kaltağın dilini kessin
 Akılay'ın evinde beyim gelip kalsın de
 Sarı suyu döksün, o, de
 Lânet hayıra çevrilsin, de²⁰

Manas Deve Kaldıran Pehlivan'ın yardımını kabul etmez. Kalmuklar, Manas'ı zehirlerler. Kanıkey, ilaç yapar ve Manas'ı diriltir.

Destanda Kanıkey, hem çok güzel, hem de akıllı, vefalı, becerikli, fedakâr, cefakâr, cesaretli, bilgili ve görgülü bir kadın olarak tanıtılmaktadır. Uğursuzlukları giderecek pratikler yanında halk hekimliği konusunda da bilgilidir. Manas'ın ölümünden sonra kayınpederi Yakup Han, Kanıkey'e "Gelin ağabeyden miras kalır, geleneğine uyarak Manas'ın kardeşlerinden Abeke veya Köböş'den hangisini isterse evlensin." diye haber yollar. Kanıkey "Manas'dan sonra kimseyle evlenmem. Kızım doğarsa boğar, ateşe atar, yakar sonra biriyle evlenirim. Oğlum olursa kimseyle evlenmem." der. Kanıkey evlenmeyince Manas'ın bütün ailesi çok fakir düşer. Kendi kendine hayatını idame ettiremeyen Kanıkey, oğlu Semetey'i düşmanlardan korumak ve yoksulluktan kurtulmak üzere kayınvalidesi Çırcı'yı ve görümcesi Kardıgaç'ı da yanına alarak Babası Temir Han'ın memleketine gider. Temir Han, kızıyla birlikte Çırcı ve Kardıgaç'ı misafir eder, torunu Semetey'i büyütür. Kanıkey, Manas'ın üç eşinden biridir, gerek Manas gerek Manas'ın ailesi ve çevresi tarafından Manas hayatta olduğu sürece en çok takdir edilen ve sayılan gelindir.

Kara Börük: Kara ve Börük (Börk)kalpak kelimelerinden oluşmuş bir özel isimdir. Cariye ve köleler belirten sıfat olarak da Kırgız lehçesinde kullanılmaktadır. Kara Börük adı bugün özel ad olarak verilmemektedir. Kara Börük ile Manas geleneğinin ön gördüğü şartları yerine getirmeden evlenmişlerdir. Manas, Kayıp Han'ın kızı Kara Börük'ü ovada

¹⁹ Laya Şapiya, a.g.e., s. 200.

²⁰ Laya Şapiya, a.g.e., s. 201.

yakalamış ve kendine eş olarak almıştır. Bu isimdeki kara sıfatı cariyeye olarak alınan eş anlamında kullanılmış olabilir. Bu sebeble çeyiz getirmeyen Kara Börük'ü Yakup Han acıyarak tanımlamıştır:

Şu oturan balanın
Er yağması yokmuş (çeyiz)
İl yağması yokmuş
Alnında bahtı yok
Bahtsız balam değil mi?²¹

Kara Çaş: Türkiye Türkçesinde kara saç anlamında ve telâffuzuyla söylenen bir özel ad olarak destanda kullanılmıştır. Kara Çaş, destan kahramanlarından Er Kökçö'nün obasından bir kadının adıdır:

Kara Çaş'ın evinde
Ak Erkeç saçını yıkıyormuş
Dul kalan Kara Çaş'ın
Dişi gedik imiş,
Gönlü uyanık imiş²²

Kanım Can: Kanım, canım anlamında sevgi ifade eden bir özel isimdir. Manas Destanında bir tek kere bahsedilen kadın kahramanlardan biridir. "Kaz boyunlu Kanım Can"²³ mısraında kaz gibi uzun boyunlu, güzel bir kişi olarak tanımlanmaktadır.

Kardıgaç: "Kardıgaç", Kırgız lehçesinde kırlangıç karşılığında kullanılan hem bu kuş cinsinin adı hem de özel addır. Manas destanında Kardıgaç Manas'ın kızkardeşinin adıdır. Kırgızistan'da bugün de kullanılan kadın adlarındandır. Kardıgaç da hayat çizgisi Manas'ın kaderine bağlı olan kadın karakterlerden biridir. Destanda Kardıgaç'ın da Kanıkey gibi özenle büyütüldüğü ve ailesi için değerli bir kız çocuğu olduğu tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Ancak Manas'ın ölümünden sonra annesi Çırçı ve yengesi Kanıkey gibi o da bütün itibarını kaybetmiş ve yoksulluğa düşmüştür:

Kardeşi Kardıgaç
Pencereden gün görmüş
Bir tülökten su içmiş
İpek gibi saçı yün oldu
Kuray derip köle oldu
Odun alıp su çektii²⁴

Destanda Kardıgaç da diğer kadın karakterler gibi destan kahramanı erkeğin hayat ekseninde ortaya çıkmaktadır. Çağının ve Kırgız halkının kadınla ilgili kabul ve değerleri çerçevesinde destan kurgusunda yer almaktadır.

²¹ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 156.

²² Naciye Yıldız, a.g.e., s. 156.

²³ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 157.

²⁴ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 157.

Kışmış: Kırgız lehçesinde küçük, çekirdeksiz üzüm anlamına gelen kışmış, burada ve tarihi dönemlerde özel ad olarak kullanılmıştır. Bugün Kırgızlar arasında özel ad olarak kullanılmayan Kışmış, Kazaklar tarafından hala kız çocuklarına verilen bir isimdir. Destanda, Kışmış kafir hanı Yoloy'un küçük kızıdır. Manas kâfir hanı Yoloy'u öldürdükten sonra küçük kızı Kışmış'ı silah ustasının oğluna verir. Savaş ganimeti olarak kabul edilen kadınların kendi gelecekleri ile ilgili söz hakları yoktur. Savaşı kazanan kişinin anlayışına merhametine göre kaderleri belirlenmektedir.

Körpö Can: "Körpö", Kırgız lehçesinde kuzu derisi, "körpöç", dört ilâ altı aylık kuzu anlamındadır. "Körpö Can" bütün Türk lehçelerinde görüldüğü üzere bazı isimlerin yanına "can" kelimesi getirilerek oluşturulan özel isimlerden biridir. Bugün kullanılmayan bu özel ad da kuzu yavrusu gibi sevimli ve canlı anlamında bir isimdir. Körpö Can, Manas Destanının önemli karakterlerinden Er Kökçe'nin kızıdır. Er Kökçe ile Manas'ın kan kardeşi, çok değerli ve en yakın arkadaşı Alman Bet'in arası açılınca Alman Bet, Kökçe'yi en sevgili çocuğunu elinden almak ve ganimet olarak Manas'a vermekle tehdit eder:

Ulu kızının küçüğü
Küçük kızının ulusu
Ortancasını altı yaşındaki Körpö Can'ı
İnce bileğinden tutmazsam
Manas gibi töröme
Ganimet tutup vermezsem
Benim Alman Bet adım kurusun²⁵

Kubul Can: Kubul, değişmek anlamındadır ve can kelimesiyle yapılan özel isimlerdendir. Arka arkaya kız çocuğu olan aileler, değişsin bundan sonraki çocuklar erkek olsun anlamında bu ismi çocuklarına vermektedirler. Türkiye Türkçesindeki "Döndü", "Döne" özel adlarının Kırgız lehçesindeki karşılığıdır. Bugün bu isim "Kabil Can" şeklinde kullanılmaktadır. Kubul Can da destanda yalnızca bir kere isim olarak geçen karakterlerden biridir.

Orongo: Manas Destanında, deve çözme yarışlarına katıldığı ve kâfir olduğu belirtilen bir karakter olarak görülmektedir. Orongo, yarışmaya çıplak olarak katıldığı için çıplaklığı ile ilgili küçümseyici ve hakaret nitelikli ifadelerle aşağılanarak tasvir edilmiştir.

Ul Bike: "Ul ", "uul", oğul, "bike" hanım anlamındaki kelimelerden oluşmuş "oğul hanım" anlamında bir özel isimdir. Kırgızlar tarafından bugün de özel ad olarak kullanılmaktadır. Genellikle erkek çocuğu olmayan aileler bu ismi kızlarına vermektedirler. Ul Bike, kâfirlerin

²⁵ Naciye Yıldız, a.g.e., s. 158.

hanı Yoloy'un büyük kızı ve Kışmış'ın ablasıdır. Yoloy, Manas'a yenilince zırh ve kılıç gibi savaş aletlerini yapan ustaya savaş ganimeti olarak verilir.

Manas Destanının Radlovv varyantında 20 kadın ismi tesbit ettik. Destanda kadın kahramanlar da erkek kahramanlar gibi baba adları veya babalarının ünvanları ile tanıtılmaktadırlar. Evlendikten sonra eşlerinin ünvan ve adları ile anılmaktadırlar. "Haydar kızı Çırcı"²⁶, "Han kızı Kanıkey"²⁷, "Akunun kızı Ay Çörük"²⁸, "Asil Ak Hanın çocuğu Altınay"²⁹ gibi. Kadın karakterler için çok sık kullanılan "güzel", "çok güzel", "ay gibi güzel olan", "güneş gibi parlak duran", "yahşi doğuşlu" gibi sıfatlar ve sıfat gurupları kadınlar için öncelikli özelliğin güzellik olduğunu ortaya koymaktadır. Erkek kahramanlar için fiziki güzellikle ilgili değerlendirme pek az yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler de estetikle bağlantılı olmaktan ziyade güç ve kuvvetle ilgilidir. Kadın karakterlerin destanda yer alan tasvirlerindeki ortak noktaları toplarsak Manas Destanında güzel kadın tipi şöyle canlandırılmaktadır: "rüzgârda saz gibi sallanan"³⁰, "kulağı altın küpeli"³¹, "ipek saçlı, üç veya beş örgülü"³², "pembe yüzlü"³³, "su gibi şeffaf çehreli"³⁴, "kaz gibi uzun ve güzel boyunlu"³⁵, "ince belli"³⁶. Sonuç olarak Manas Destanının Radlovv varyantında yer alan 20 kadın karakter'in adlarının çağın ve Kırgız-Türk toplumunun kabul değerlerinin etkisi ile belirlendiğini görüyoruz. Kaderi, erkeğin yaşama eksenine bağlı olan kadının isminin belirlenmesinde de erkeklerin kabul ve değerleri etkilidir. Verilen adların anlamlarında öncelikle, güzel, sevimli, korunmaya muhtaç, itaatkâr ve doğurganlık gibi vasıflar belirleyici olmuştur. Daha sonra çocukları yaşamayan âilelerin kötü ruhları uzaklaştıracağına inandıkları büyüsel içerikli isimler de kullanılmıştır. Kullanılan 20 kadın adı da Kırgız Türkçe'sinde kullanılan isim ve sıfatlardan oluşturulmuştur.

26 Laya Şapiya, *Manas Destanı*, İstanbul Ünivresitesi Türkiyat Enstitüsü Tezi, 1937, s. 1.

27 Laya Şapiya, a.g.e., s. 283, 297, 312, 317, 318, 334.

28 Laya Şapiya, a.g.e., s. 359.

29 Laya Şapiya, a.g.e., s. 309.

30 Laya Şapiya, a.g.e., s. 86.

31 Laya Şapiya, a.g.e., s. 93.

32 Laya Şapiya, a.g.e., s. 217.

33 Laya Şapiya, a.g.e., s. 117.

34 Laya Şapiya, a.g.e., s. 118.

35 Laya Şapiya, a.g.e., s. 117.

36 Laya Şapiya, a.g.e., s. 294.